

SZILÁGYI ÁKOS

Lenni vagy nem lenni

LV. évfolyam 20. szám, 2011. május 20.
Élet és Irodalom

Az ÉS könyve májusban –

Komoróczy Géza:

Meddig él egy nemzet. A nemzet történeti látószöge.

Kalligram Kiadó, Pozsony, 2011. 242 oldal, 2500 Ft

Meddig él egy nemzet? Attól függ. Mitől? Attól, mit szed elmúlás ellen - mondja a nemzetgyógyász, és nemzethalál ellen válogatott ajzó- és tisztítószereket - vakhítt, fajszeretetet, parancsuralmat - ír föl kihaló nemzetének. Attól függ, milyen erős a nemzet, mennyire egészséges, mekkora az életerejé és az életakarata - mondja a nemzeti politikus, és a végóra utolsó pillanatában saját túltengő hatalomvágyában fedezi fel a nemzet minden felülkerekedő vitalitását. Attól függ, hogy egy nemzet miként fogja fel, miként képzei el magát térben és időben - mondja végül egy tudatfilozófus sejtelmes mosolyával a történettudós: egy nemzet addig él, ameddig akar, pontosabban: ameddig ugyanannak a nemzetnek nevezi, tudja, képzei magát a történeti létezés - minden lezárt egységet szüntelenül elemeire bontó, a létezés eredendő sokféleségét mindegyre újabb és újabb alakzatokban kirakó - áramlásában. A nemzet bizonyos értelemben a történelem üveggyöngyjátéka.

Komoróczy Géza régebbi írásait, előadásait a „Meddig él a nemzet” kérdése köré rendező új tanulmánykötetében a modern nemzetek végre megkapják, amit megérdemelnek, és amire annyira vágnak: a halhatatlanságot, bár talán némiképp más formában, mint azt a „nemzeti hőhalál” ideológusai „túlfeszített lényeglátásukban” valaha is képzelettek. A nemzetek ugyanis egy bizonyos - nem túl nagy: úgy négy-ötezer éves - távolságból nézve egyáltalán nem halnak

meg, legfeljebb átalakulnak, vagy a nevük változik: kicserélődik etnikai összetételük, más név - olykor több név - alatt élnek tovább, esetleg megváltozik nyelvük, vallásuk, helyük a lakott világban. Fennmaradnak tehát, ha nem is az önmagába zárt, elkülönült, egyedi létezés értelmében - ilyen értelemben voltaképp sohasem léteztek, hacsak nem a nemzeti mítoszokban és a nemzetideológusok fejében -, hanem mint folyamatok, mint a történeti létezés állandó alakulásban, változásban levő, semmiféle végleges állapotot, teljes megszilárdulást nem ismerő képződményei.

A nemzetek nem egyszerűen „benne vannak” a történeti folyamatban, mintha azon kívül is lehetnének, vagy kivonulhatnának belőle, hanem azonosak vele, ők maguk ez a folyamat. Ezen még az sem változtat, ha szembehelyezkednek vele, mint amikor nemzetféltő politikai próféták úgy akarják megmenteni nemzetüket, hogy kiragadják az élet elmúlásfolyamatából: az élettől megtisztított szent maradványokat aztán bebalzsamozzák, és hagyománynak nevezik, a nemzet múmiáját pedig ünnepélyesen az államról elnevezett mauzóleumban helyezik el. A nemzeteket azonban még efféle nemzetmentéssel sem lehet teljesen elpusztítani: bármilyen nagy árat kell is fizetniük esetenként azért, hogy ha törik, ha szakad, megmentik őket az élettől, előbb-utóbb mégis mindig a nemzetmentésnek képzelt vagy hazudott életellenesség - a halál egy alakzata - pusztul el csupán.

A nemzetek - egy bizonyos távolságból nézve - csak individualizálják a történelmi folyamatot, nevet adnak neki. Nem egy nevet, hanem sokféle nevet. Komoróczy a „népek olvasztómedencéje” - a nevezetes „melting-pot” - metaforáját Amerikáról kiterjeszti a történelem egészére. Innen nézve nemzet nem vész el, csak átalakul: „Nem, a nemzeteknek nem »sírjuk« van, amelyben elsüllyednek. Fennmarad valamennyi, legfeljebb a nevük lesz más, vagy a nyelvük; vagy a múltjuk. Vagy mások lesznek ez a nemzet: akik korábban »mások« voltak.” (231.) Az emberiség egysége állandóan újrateremtődő sokféleségében valósul meg: a sokféleség tagadása az egység tagadása és megfordítva is. „Az emberiségnek (...) nagy tartaléka a sokféleség. (...) Az emberi sokféleség folyamatosan eltűnik: bizonyos újítások elterjedése mindenkit egyformává tesz, éljen bárhol. De megteremtődik újra meg újra, mert szükség van rá, mert ez adja a lehetőséget az adaptációra. A sokféleségnek része az etnikai, nyelvi és kulturális sokféleség, a kisebb egységek, csoportok, nemzetek különbségei. Az egyöntetű emberiség közös vonása, hogy csoportjai mindig különböznek egymástól.” (242.) A nemzeti identitásnak, a „nemzet-személyiségnek” ebben a felfogásában van valami zenei, legalábbis abban az értelemben, ahogyan Søren Kierkegaard határozta meg az érzéki zsenialitás megtestesülésének, a mozarti Don Juannak az alakját. A nemzet ugyanis mint egyének sokaságát - a mindennapi életvitel, a gondolkodási és viselkedési módokba, nyelvhasználatba beivódott történelmi tapasztalat, a kulturális emlékezet ezer szálával - összekapcsoló cselekvéseggyüttes, mint „kollektív személyiség” egyszerre elvont képzet és abszolút érzéki tapasztalat. Épp ezért nem gondolható el valamilyen lezárt, különös egyéniség formájában sem: „állandó lebegésben van két dolog között: hol eszme, vagyis erő és élet - hol pedig individuum. (...) Amikor háborog a tenger, a tajtékzó hullámok élőlényekhez hasonló képeket idéznek fel; úgy tűnik, mintha ezek a lények mozgatnák a hullámokat, pedig fordítva van, a hullámmozgás hozza létre őket.”

Komoróczy Géza tanulmányait, előadásait olvasva úgy látom, nála a történelem hullámmozgása hozza létre a nemzeteket, és végső soron a nemzet is „olyan kép, mely újra és újra megjelenik, de soha nem ölt alakot, soha nem lesz konzisztenciája, oly individuum, aki folyton alakul, de soha nem lesz kész, s akinek történetéről csak úgy tudhatunk meg valamit, ha hullámok zúgását hallgatjuk”. De hát mi más is a történettudós feladata, mint a történeti idő

hullámszűrésének hallgatása és a hallottak megértése egyfajta hermeneutikai abszolút hallás révén (nincs borzalmasabb a botfülű történésznél, akár a tényekkel, akár ideológiával helyettesíti is a történelem elevenen lüktető és végtelenül gazdag ritmikai-zenei képleteit). Komoróczy Géza azon kevés történészeink egyike, akik valóban rendelkeznek ezzel az abszolút hallással. Komoróczy hű meghallója a történelmi idő hullámszűrésének, belső ritmusának, áradó, repetitív zenéjének; „halló” ember, akinek előadásában a végtelenül változatos történelmi anyag egy-egy hatalmas zenei mű bonyolult kompozíciója szerint rendeződik el, elevenedik meg, tárul fel belső értelmének sokféleségében és lezárhatatlan mozgásában.

Hol kezdődik és hol ér véget egy nemzet identitása? Mert nem a létezés kezdődik és ér véget, hanem az identitás. Márpedig az identitás nem biológiai vagy születési adottság, hanem kulturális képződmény; nem testi állapot, hanem közös és személyes szerzemény; nem egyetlen és kizárólagos, hanem többszörös és befogadó jellegű; nem végső nyugalomba dermedt kristályszerkezet, hanem dinamikus mozgás, folytonos felzárkózás ahhoz, ami nincsen. Mert, mint tudjuk: csak az a virág. Valamikor a sumer megszűnt sumer lenni, anélkül, hogy a lakosság antropológiailag kicserélődött volna - olvassuk. Egy nép - etnikum vagy nemzet - identitása történelmi kategória, e történetiség pedig abban áll, hogy változik és állandóan változásban van: elemei fokozatosan kicserélődnek. Komoróczy alaptétele, amelyet többek között a sumerok, az asszírok, a zsidók jelenig érő sok évezredes történetének példáival támaszt alá, így hangzik: „a nemzet egyáltalán nem biológiai képződmény, a nemzetté alakulás nem leszármazás”. (109-110.) A komplex társadalmi alakulatokat „nem valódi származás („vér”) szervezi, hanem a vállalás: az, hogy az individuumok a csoporthoz sorolják magukat, és a kívülállók is oda tartozóknak tekintik őket” (226.). A történelmi név gyakran csak üres burok, az ismert hivatkozások hunokra, besenyőkre, avarokra komolytalanok. „Példáimban a népeket nem leszármazás alakította ki: a nagyhatalmi rendszer széttöredezése, együttműködés, szinte véletlenszerűen közössé vált területiális és politikai keretek.” (106.)

A nemzeti identitás Komoróczy Gézát tudósként és közemberként is történelmi szempontból foglalkoztatja: tanulmányaiban „az ókori Kelet népeinek ethnogenezisével, átalakulásuk, eltűnésük, fennmaradásuk” (9.) jelenig érő folyamataival foglalkozik. De mi adja e nagyon mai, égetően aktuális identitáskérdés kutatása terén az ókori kutató és az orientalista helyzeti előnyét? Egyrészt a történelmi távolság kínálja a rálátást: az évezredek nagy idejében kirajzolódó, változékony identitás-mintázatokban az állandóságot egészen másban és máshol pillanthatja és ragadhatja meg, mint a jelen embere vagy a mítoszcsináló ideológus. Semmi esetre sem a közös eredetben (illetve annak mítoszában), a vérségi leszármazásban, sőt, még csak nem is a nyelvben, a kultúrában: ezek változó és nem is kötelező elemei az identitásnak. Másrészt a helyzeti előny abból származik, hogy „az ókori Keleten (...) részben az írásbeliség fényében játszódhatnak le azok a folyamatok, amelyeket olykor még a középkorban is csak következményeikből tudunk rekonstruálni”. (109.)

A nagy idő - a *longue durée* - tükrét azonban az ókortörténész a jelen arca elé tartja. E mérhetetlen távolságban a jelen arca nem ünnepélyes, portrészerű lezárságában, hanem eleven mozgalmasságában jelenik meg: az asszír vagy a zsidó nép több ezeréves története így válik identitástörténet-példázattá, sőt, tetszés szerint folytathatóan saját történetünké. Identitás is sokféle van: más a törzsi identitás, más a birodalmak polgárainak politikai identitása, más a rendi-nemesi nemzet és a szuverén nép alkotta politikai nemzet identitása és a barkácsolt nacionalista identitások. Ugyanannak a népnek az identitása is állandóan változik: épülhet vallásra, területiális és/vagy politikai egységre, nyelvre - mikor hol mire. A nép eredetileg a

legkevésbé sem etnikai kategória: lehet vallási (a „választott nép” vagy a „klérosztól” megkülönböztetett „laiosz” értelmében), de jelentheti, mint a középkorban, az alattvalók összességét (a „pórnépet”) is, a polgári forradalmakban pedig az ókori demokráciákkal részben azonos értelemben, a „démoszt”, új értelemben pedig a szuverén néppé vált „peuple”-t, de származási kategóriaként csak a politikai közösség hanyatlásának válságtüneteként bukkan fel a különféle „völkisch”-ideológiákban, a saját nemzet (valójában: egy uralmi elit) felsőbbrendűséget megalapozni szándékozó fajelméletekben, a nemzetet etnicizáló vagy tribalizáló ideológiai és politikai tébolyokban.

A könyvet záró-összegző címadó tanulmányban valósággal zuhognak már a származási nemzet fikciójára az ókortörténész herkulesi erejű csapásai: a közös származás mint a család eredetmítájának átvétele teljesen hamis; a nemzet közös eredete metaforikus fikció; a nemzet nem gén-kombináció: „Fennmaradása nem attól függ, hány gyermek születik: a népszaporulatnak semmi köze hozzá.” (234.); az őstörténet (a magyar is) végső soron választás és elhatározás kérdése. Ezt a szerző - ügyeletes „Ős-Kajánként” - több, az általánosan elfogadott őstörténethez képest semmivel sem hajmeresztőbb lehetséges új magyar őstörténet felvillantásával érzékelteti. Az egyikben például a honfoglalás utolsó nagyobb hulláma a XVIII-XIX. század fordulója körüli évtizedekre esik, amikor is a sok évszázados migrációja során a Kárpát-medencébe megérkező zsidóság nagy csoportjai telepednek le, a „zsidó” mellé felvéve a „magyar” nevet is (ahogyan hiszen magyarok a kunok, a jászok és még oly sok itt letelepült vagy idetelepült nép). A lényegében permanens honfoglalásként fölfogott magyar őstörténet során - írja Komoróczy - többször cseréltünk nyelvet, mármint mi, magyarok, miközben eredeti nyelvünk sem ment mindig feledésbe. Az „Ős-Kaján” - nyilván a törökökből, szlovákokból, svábokból, románokból lett mai szittyák igaz döbbenetére - ironikusan megállapítja: „Mindenesetre az előző századfordulón talán élt annyi zsidó magyar is az országban, mint ahányan a szittyák vagy a párdackacagányos volgai lovasok lehettek.” (239.) De akinek nem tetszik ez a zsidó-magyar őstörténet, választhat helyette szláv-magyar őstörténetet, azaz identitást is. Az őstörténetet ugyanis mi magunk csináljuk: az őstörténet nem az, ami lezajlott, hanem az, amit fantáziadús őstörténészek - saját örömeikre vagy politikai megrendelésre - elkészítenek. Az őstörténet tudományossága - Komoróczy szerint - a XXI. század elején nagyjából az angelológia tudományossági fokának felel meg a XIX. század derekán. Őstörténet helyett magyar „ethnogeneziszről” kellene beszélni, ez ugyanis nem valamilyen lezárt, örök múlt, hanem máig tartó, eleven és lezáratlan folyamat. A nemzeti lét változatlan megőrzése lehetetlen és értelmetlen vállalkozás. A nagy történelmi földrengések során nem a „kész nemzetek”, hanem a népesség, a populáció marad meg inkább, és ha összetörnek a régi keretek, a népesség igazodik az újakhoz. Majd aztán nemzetté alakul megint, fenntartva, amire szüksége van, amire emlékszik a hagyományaiból.

A történettudós arra, hogy kutatási igazságainak megfogalmazásakor megőrizze tudományos ítélőképességét, és a közvélekedésre vagy direkt politikai elvárásokra való tekintet nélkül vonja le következtetéseit, Komoróczy Géza szerint egyetlen esélye maradt: „ha kritikus tud lenni, másként gondolkodó, aki nem áll be a barikádok mögé, egyik mögé sem, és főként: ha nem vállalja a hatalmi és ellenzéki helyzetből egyaránt szervezett hivatalos-nemzeti álláspont képviselőt, mert ezzel éppen a kritikus pozíciót kényszerülne feladni”. (210.) Azt vallja, hogy „arról, ami a történelemben másképpen volt, csak a történész tud: neki ezt kell megmutatni” (210.). Márpedig minden másképpen volt, sőt, másképpen van! A készen kapott igazságok ismételtetéséből sohasem lesz tudás. Mert meglehet, hogy az ismétlés a tudás anyja, de nem a tudományos tudásé. A gondolkodás per definitionem másként gondolkodás.

Ha valaki kételkedne ebben, olvassa el ezt a másként gondolkodásra sarkalló, provokatív, elképesztően sokrétű ismeretanyagot egységbe gyűró, hol kétségbeejtően, hol reményt sugallóan aktuális tanulmánykötetet.